

תיבה ד-2: מדד תחרות בבנקים בישראל בהשוואה למדינות ה-OECD

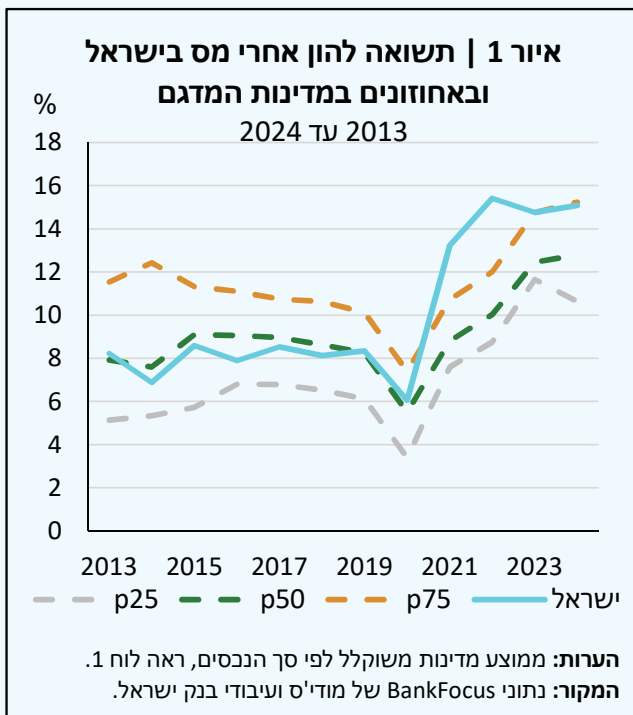
« התשואה להון של הבנקים בישראל מצויה ברמה גבוהה מאז 2020 ועלתה ביחס לעולם. העלייה אינה מוסברת בעלייה בריכוזיות, וחופפת ירידה זמנית במדדי תחרות, ששבו מאז לרמת החציון.

« אף שמספר הבנקים בישראל נמוך ביחס למדינות ה-OECD, רמות הריכוזיות והתחרות בענף הבנקאות אינן חריגות בהשוואה בין-לאומית וברוב התקופה מצויות סביב חציון מדינות ההשוואה.

« מהניתוח עולה כי הגברת התחרות אינה חייבת להיות מלווה בירידה בתשואה על ההון בטווח הקצר.

« בטווח הארוך קיים מתאם חיובי בין ריכוזיות לרמת תחרות נמוכה ולתשואה על ההון.

הקדמה

בשנים האחרונות הבנקים בישראל מציגים רווחיות גבוהה, המתבטאת בתשואה גבוהה על ההון. היסטורית, התשואה להון של הבנקים בישראל הייתה קרובה לחציון מדינות ה-OECD אך החל משנת 2021 נרשמה עלייה חדה בתשואה שהובילה את ישראל לרמות שבסביבת האחוזון ה-75 של מדינות ההשוואה, שגם בהן עלתה התשואה בחדות (איור 1). תיבה זו בוחנת אם מגמה זו משקפת עלייה במדדי ריכוזיות וירידה בתחרות בענף הבנקאות.

מדדי ריכוזיות ומדדי תחרות אינם שקולים: ריכוזיות מתארת את מבנה השוק (מספר וגודל השחקנים), בעוד התחרות משקפת את עוצמת הלחץ התחרותי בפועל.

על-מנת לבחון את השפעתם של משתנים אלו על רווחיות הבנקים אמדנו בשלב ראשון גרסיית פאנל, שממציאה מצביעים על כך שבשוק ריכוזי יותר ותחרותי פחות התשואה על ההון גבוהה יותר¹. ממצאים אלו עקביים בכל מפרטי הרגרסיה, גם תחת בקרות למשתני מקרו (כגון צמיחה, ריבית ריאלית וגודל האוכלוסייה), כאשר מדד לרנר נמצא כבעל ההשפעה המובהקת והחזקה ביותר מבין המדדים. הבדיקה מצאה גם קשר חיובי בין ריכוזיות לבין מדדי תחרות.

¹ מדדי ריכוזיות: HHI ו-CR3. מדדי תחרות: לרנר ובן. פירוט על המדדים בהמשך. הרגרסיות בפאנל נאמדו עבור כל מדד בנפרד ועבור כל המדדים יחדיו.

נתונים

לוח 1 | מספר בנקים למדינה ולמיליון תושבים

מדינה	בנקים במדגם	מספר בנקים למיליון תושבים
ישראל	6	0.6
יוון	9	0.9
דרום קוריאה	47	0.9
ליטא	3	1.0
הולנד	18	1.0
צ'כיה	14	1.3
סלובקיה	8	1.5
בלגיה	20	1.7
ספרד	91	1.9
אוסטרליה	56	2.1
אירלנד	11	2.0
ניו זילנד	21	3.9
סלובניה	7	3.3
לטביה	9	4.8
אסטוניה	7	5.1
שוודיה	74	7.0
דנמרק	43	7.2
פורטוגל	85	7.9
איסלנד	6	15.6
נורבגיה	93	16.7
פינלנד	102	18.6
שווייץ	282	31.2
אוסטריה	362	39.4
לוקסמבורג	30	45.7

הערה: המדגם כולל בנקים מסחריים, קואופרטיביים ובנקי חיסכון ברמת דיווח מאוחדת (ובנתונים לא-מאוחדים כאשר אין דיווח מאוחד). לא נכללו בנקים זרים עם סניף מקומי, בנקים בבעלות ממשלתית או ציבורית, בנקים הנשלטים בידי בנק מקומי אחר, חברות אחזקה, בנקים עם פחות משבע תצפיות או שהתצפית האחרונה לגביהם קדמה ל-2020, וכן תצפיות ללא נתונים על סך הנכסים או הפיקדונות.

המקור: נתוני BankFocus של מודי'ס ועיבודי בנק ישראל.

ההשוואה הבין-לאומית מתבצעת מול מדינות בעלות כלכלות מפותחות לפי הגדרות ה-IMF וה-OECD תוך-כדי החרגת מדינות ה-G7². הנתונים מבוססים על מאגר BankFocus (מודי'ס) עבור השנים 2013-2024 וכוללים בנקים מסחריים, בנקים קואופרטיביים ובנקי חיסכון. הנתונים נאספו בהתאם לאופן הדיווח של הבנקים בישראל.

לוח 1 מציג את מספר הבנקים בכל מדינה בשנת 2024 ומראה כי בישראל מספר הבנקים למיליון תושבים הוא הנמוך ביותר.

כדי לבחון אם מספר הבנקים הנמוך בישראל מתבטא בריכוזיות גבוהה השתמשנו בשני מדדי ריכוזיות מקובלים בספרות: מדד CR3, המודד את נתח השוק של שלושת הבנקים הגדולים בכל מדינה (איור 2), ומדד HHI (איור 3), המחושב כסכום ריבועי נתחי השוק של כלל הבנקים בענף ונע בין 0 (תחרות מלאה) ל-1 (ריכוזיות מוחלטת). המדדים מראים כי הריכוזיות בישראל דומה לחציון במדינות ה-OECD ושהתה ברמה זו בכל העשור האחרון.

מכאן עולה כי למרות מספר הבנקים המצומצם ישראל אינה חריגה ברמת הריכוזיות שלה, ועל-כן מדד זה אינו מסביר את העלייה החדה שנרשמה בתשואה להון בשנים האחרונות. יצוין כי השוואות בין-לאומיות של מספר הבנקים עשויות לשקף הבדלים מבניים בין מערכות בנקאיות, אשר משפיעים בעיקר על פרשנות מדדי הריכוזיות³.

מדד תחרות – מדד לרנר

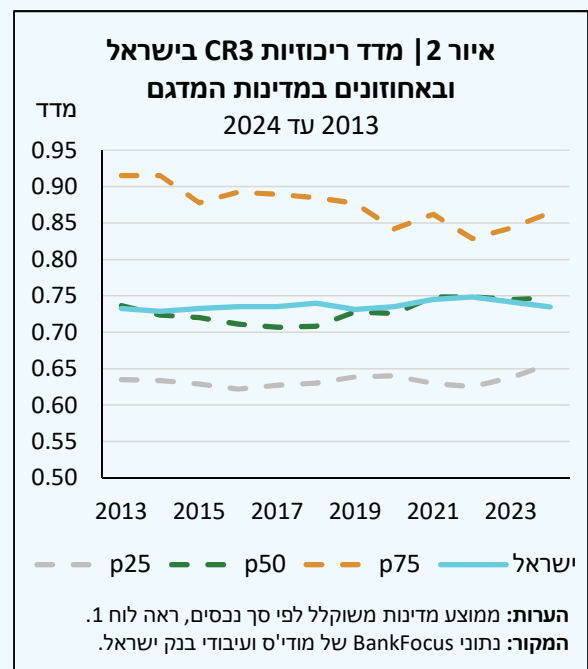
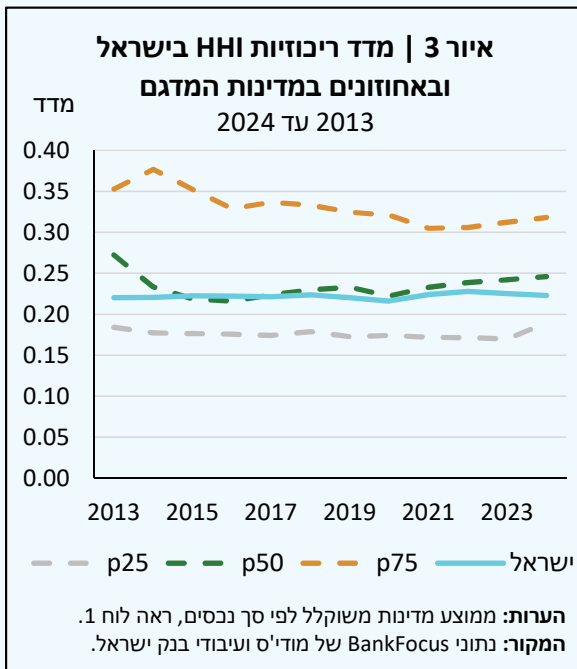
כיוון שמדדי הריכוזיות מתמקדים במבנה המערכת בלבד ויכולים לסבול מהטיות, נדרש מדד נוסף שיבחן את רמת התחרות בפועל. לצורך כך מקובל בספרות הכלכלית להשתמש במדד לרנר (Lerner)⁴. המדד אומד את יכולתו של בנק לקבוע מחיר הגבוה מהעלות השולית, ובכך הוא משקף את עוצמת הלחץ התחרותי. המדד מחושב עבור בנק i בזמן t בהתאם למשוואה:

$$Lerner_{i,t} = (P_{i,t} - MC_{i,t})/P_{i,t}$$

² בספרות קיימת ביקורת על כך שהמדד עלול להיות מוטה בבנקים בעלי פעילות חוץ-מאזנית או השקעתית ענפה (Weelock and Wilson 2018, Shaffer and Spierdijk 2020). לכן החרגנו מהמדגם את מדינות ה-G7 שבהן הפעילות החוץ-מאזנית נכבדת.

³ מדדי ריכוזיות עשויים להיות מוטים בשל הבדלים מבניים בין מערכות בנקאיות, לרבות היעדר בנקים ציבוריים וסניפים של בנקים זרים (שלוש מדינות כל אחד) וריבוי בנקים קואופרטיביים הקשורים זה לזה (שש מדינות). לעומת זאת, הבדלים אלה אינם משנים באופן מהותי את התוצאות הנצפות עבור מדדי לרנר ותשואה להון בקרב הבנקים שבמדגם.

⁴ לסקירה נרחבת של יתרונות השימוש במדד זה ראו: דוח הוועדה לבחינת התחרות בשוק האשראי (ועדת שטרומ, 2021). בשנים האחרונות הוצגו בספרות מספר ניסיונות לשפר את המדד אך מרבית התוספות אינן משנות את התוצאות המרכזיות, Spierdijk, L., & Zouras, M., (2018), Igan et al. (2021), Weelock and Wilson (2018), Carbo et al. (2009), Shaffer and Spierdijk (2020).

על־מנת לחשב את המדד אנו אומדים את שני רכיבי המשוואה באופן הבא: המחיר (P) נאמד באמצעות ההכנסה הממוצעת של הבנק (הכנסות מריבית ומפעולות אחרות חלקי סך הנכסים). העלות השולית (MC) מוערכת באמצעות פונקציית עלות המבוססת על מחירי התשומות השונות של הבנק, ובהן הריבית על הפיקדונות, הוצאות השכר והוצאות תפעוליות אחרות. ערך המדד המתקבל נע בין 0 ל-1; ככל שהערך גבוה יותר, הדבר מעיד על כוח שוק רב יותר של הבנק ועל יכולתו לגבות מחיר גבוה בשיעור ניכר מעלות הייצור השולית שלו. נוסף על כך תיקפנו את הממצאים באמצעות מדד בון (Boone), הבוחן את מידת התגמול ליעילות תפעולית⁵.

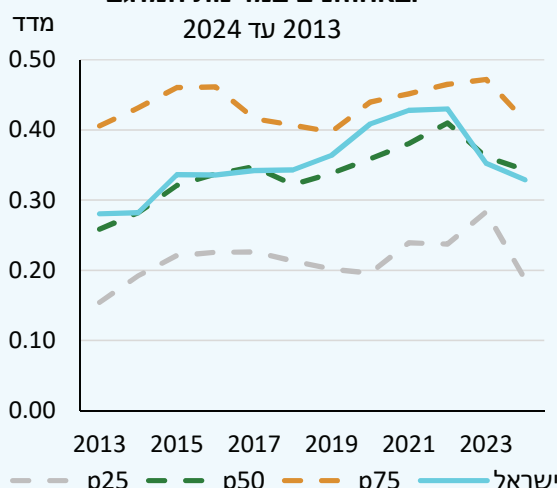
תוצאות והשוואה בין־לאומית⁶

מדד לרנר של הבנקים בישראל עלה בין השנים 2013–2022 ולאחר מכן ירד (איור 4). הקו המלא באיור 4 מציג ממוצע משוקלל לפי חלקו של כל בנק בסך נכסי המערכת הבנקאית. בהשוואה בין־לאומית עולה כי מגמות אלו אינן ייחודיות לישראל; עלייה הדרגתית במדד עד 2022 והיפוך מגמה לאחר מכן נצפים גם במדינות ההשוואה (איור 4).

⁵ ערכי מדד בון בישראל נמוכים וניצבים מתחת לאחוזון ה-25 של מדינות ההשוואה לאורך כל התקופה. נתון זה מעיד על רמת תחרות גבוהה בשוק. הפער בין ממצאי מדד לרנר לממצאי מדד בון נובע מכך שהמדדים מודדים היבטים שונים של תחרות: מדד לרנר מתמקד ברמת התמחור ביחס לעלות, בעוד מדד בון בוחן את מידת התגמול ליעילות תפעולית. ברגרסיית הפאנל הראשונית שבחנה את הקשר בין מדדי תחרות וריכוזיות לבין התשואה על ההון לא נמצא קשר מובהק עם מדד בון לאחר הבקרה על המשתנים הנוספים.

⁶ התוצאות נותרות עמידות תחת הגדרות חלופיות, בשימוש בנתוני FITCH, ובהשוואה למדד לרנר של הבנק העולמי.

איור 4 | מדד תחרותיות לרנר בישראל ובאחוזונים במדינות המדגם

הערות: ממוצע מדינות משוקלל לפי סך נכסים, ראה לוח 1.
המקור: נתוני BankFocus של מודיס ועיבודי בנק ישראל.

ממצאים אלו מחזקים את הטענה כי שינויים אסדרתיים, תנאים מקרו-כלכליים ותהליכים טכנולוגיים גלובליים משפיעים על מדד לרנר באופן דומה בכל העולם. עם זאת, נראה כי מ-2018 ועד 2022 עלה מדד לרנר בישראל בקצב גבוה יותר מאשר במדינות ההשוואה בצורה שתואמת באופן חלקי את העלייה בתשואה להון משנת 2021⁷. לעומת זאת, הירידה במדד לרנר (העלייה ברמת התחרות) משנת 2023 אינה לידי ביטוי ישיר בתשואה להון וזו נשארה ברמה גבוהה.

סיכום

בניתוח הנוכחי נמצא כי הגידול הניכר ברווחיות הבנקים בישראל לרמה גבוהה ביחס למדינות מפותחות, לא לווה בעלייה בריכוזיות, אך כן לווה בירידה זמנית במידת התחרות כפי שהיא נמדדת במדד לרנר. בשנים האחרונות ניכרת חזרה של רמת התחרות לרמותיה ההיסטוריות, כך שמיקומה של ישראל בהתפלגות הבין לאומית חזר לסביבת החציון, בעוד שהתשואה על ההון

נותרה גבוהה. בין השנים 2014–2023 עלתה יעילות הבנקים בישראל (ראו סקירות הפיקוח על הבנקים), בין היתר על רקע המעבר לתפעול דיגיטלי - תהליך שיכול להסביר עלייה מקבילה בתשואה להון ועלייה זמנית במדדי התחרות⁸. על רקע ההתייעלות, בעשור האחרון נרשמה בישראל גם התרחבות בפעילות האשראי, כפי שמשתקף בעלייה בשיעור החוב לתוצר, בניגוד למגמה במדינות רבות בעולם (איור ד'–1). להתרחבות זו יכולה להיות תרומה נוספת לתשואה להון דרך הגידול בנפח הפעילות. לבסוף, התשואה להון מושפעת גם מרמת המינוף, שנמצאת בעלייה מאז 2022 (לפי סקירות הפיקוח על הבנקים), בעוד שמדד לרנר עשוי דווקא לרדת כתוצאה מכך⁹.

רשימת מקורות

Carbó-Valverde, S., Humphrey, D., Maudos, J., & Molyneux, P. (2009). Cross-country comparisons of competition and pricing power in European banking. *Journal of International Money and Finance*, 28(1), 115–134.

Igan, D., Pería, M.S.M, Pierri N., & Presbitero A. F., (2021). When they go low, we go high? Measuring bank market power in a low-for-long environment. *IMF Working Papers* 2021, 149 (2021).

⁷ בבחינת מרכיבי המדד עולה כי הן רכיב המחיר (P) הן רכיב העלות השולית (MC) עלו בישראל בקצב מהיר יחסית. עם זאת, החל משנת 2023 ניכרת מגמת התייצבות בשני הרכיבים, כאשר התייצבות ברכיב המחיר (P) בולטת יותר. התפתחות זו מובילה לירידה במדד לרנר.

⁸ במדד לרנר עלייה ביעילות והקטנת הוצאות עשויות להתבטא בטווח הקצר כירידה ברמת התחרות גם בשוק תחרותי (עלויות נמוכות מקטינות את MC ומביאות לעלייה במדד).

⁹ בחישוב המדד לא נזקפת עלות להון עצמי כך שהגדלת מינוף יכולה להתבטא בעליית MC עבור שיעור הכנסה נתון מהנכסים.

Shaffer, S., & Spierdijk, L. (2020). Measuring multi-product banks' market power using the Lerner index. *Journal of Banking & Finance*, 117, 105859.

Spierdijk, L., & Zaouras, M. (2018). Measuring banks' market power in the presence of economies of scale: A scale-corrected Lerner index. *Journal of Banking & Finance*, 87, 40–48.

Wheelock, D.C., & Wilson, P. W. (2018). The evolution of scale economies in U.S. banking. *Journal of Applied Econometrics*, 33(1), 16–28.

דוח הוועדה לבחינת התחרות בשוק האשראי (2021). משרד האוצר, בנק ישראל.